

До разової спеціалізованої вченої ради
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького НАН України
(01011, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4)

ВІДГУК

офіційного опонента – професора кафедри загальноправових дисциплін Національного університету «Одеська морська академія», доктора юридичних наук, доцента Скоробагатька Андрія Васильовича на дисертацію Хомича Івана Олександровича на тему «Реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Вивчення поданої Хомичем І. О. дисертації та ознайомлення з науковими публікаціями, в яких висвітлено основні результати дослідження дає підстави стверджувати, що дисертантом проведено ґрунтовний науковий аналіз теоретичних і практичних проблем реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування України.

Виявлено, що пропозиції та рекомендації, які виносяться на захист, містять новизну, у них сформульовано нові наукові положення, узагальнення та висновки, що запропоновані вперше, які вдосконалено та які надали подальший розвитку тим тезам, що вже мали місце у науці права соціального забезпечення. Попередньо можна стверджувати що дисертант досяг мети дисертаційної роботи, виконав поставлені завдання, а робота написана на високому науковому та методологічному рівнях. Такий попередній висновок підтверджується відповідністю основним параметрам, що висуваються до дисертаційних робіт, які подаються на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Ступінь актуальності обраної теми. Соціально-економічна і політична ситуація в Україні зумовлюють нові виклики у соціальній сфері, зокрема

багато гострих питань існує у чинній пенсійній системі. Дисертація Хомича І. О. є ґрунтовним дослідженням, присвяченому одній із ключових проблем сучасного права соціального забезпечення, комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем реалізації права на пенсію у першому рівні пенсійної системи в Україні – солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Актуальність дослідження обраної теми обумовлена цілою низкою наявних проблемних питань, що суттєво впливають на зміст і механізм реалізації соціальних прав людини, зокрема права на отримання гідної пенсії. Це, насамперед, економічна нестабільність, відсутність кодифікації, наявність значної нормативної бази, постійні зміни у пенсійному законодавстві України, а також наслідки збройної агресії, що вимагає узгодження застосування норм різних законодавчих актів. Окрім того, питання реалізації права на пенсію набуває додаткових вимірів в умовах європейської інтеграції. Такі виклики ставлять перед правотворчістю завдання досягнення більшої чіткості норм та усунення суперечностей, які виявляються як під час їх тлумачення та правозастосування, так і в судовій практиці. За таких умов реалізація права на пенсію як один із ключових індикаторів соціальної держави та поваги до людської гідності набуває особливого значення.

Отже, тема дисертації Івана Олександровича Хомича відповідає потребам сучасної науки права соціального забезпечення, є актуальною, а саме дослідження своєчасним. Актуальність теми належно обґрунтована у вступі дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність не викликає сумнівів, оскільки вони ґрунтуються на засадах доктрини сучасного права соціального забезпечення, на усталених та апробованих положеннях галузевої науки.

Варто звернути увагу на всебічну методологічну основу дисертації, оскільки здобувачем використано різні наукові методи. У роботі уміло задіяна система загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких забезпечило обґрунтованість і достовірність отриманих результатів. У дослідженні застосовано діалектичний метод, як один із загальнофілософських методів пізнання, що дозволило визначити сутність і значення реалізації права на пенсію в сучасних умовах (розділи 1–2). Автором уміло використані загальнонаукові методи, зокрема: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, а також системно-структурний метод, що сприяло комплексно дослідити правовідносини з реалізації права на пенсію в солідарній системі (розділи 1– 3). Системно-структурний метод забезпечив можливість визначити особливості реалізації права на пенсію в солідарній системі як цілісного правового явища та виділити окремі структурні елементи у порядку реалізації права на пенсію (розділи 1–2). Уміло застосовано статистичний та прогностичний методи під час формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства (розділи 2–3).

Серед спеціально-юридичних методів був використаний формально-юридичний метод, за допомогою якого проаналізовано чинне пенсійне законодавство України, міжнародні та європейські соціальні стандарти, що дозволило здобувачу виявити проблеми правового регулювання та сформулювати пропозиції щодо їх усунення в частині реалізації права на пенсію (підрозділ 1.2, розділ 2, підрозділ 3.2). Обґрунтованість отриманих результатів забезпечено застосуванням історико-правового методу (підрозділ 1.1, розділ 2). Порівняльно-правовий метод дисертантом використано для аналізу сучасних пенсійних реформ у ЄС та законодавчого врегулювання проблем пенсійного розриву в зарубіжних країнах (підрозділи 1.2, 2.3).

Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові доробки у галузі права соціального забезпечення, трудового права та інших галузевих юридичних наук. Нормативну базу дослідження становлять Конституція України,

міжнародно-правові, законодавство ЄС, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Крім того, було вивчено пенсійне законодавство окремих зарубіжних держав, присвячене правовому регулюванню реалізації права на пенсію. Емпіричну базу дослідження становить значна кількість судових рішень в адміністративних справах щодо пенсійних спорів.

Дисертація Хомича Івана Олександровича вирізняється самостійністю та завершеністю, ним вдало сформульовано мету дисертаційної роботи. Наукові положення, висновки і рекомендації в дисертації достатньо обґрунтовані й підкріплені результатами аналізу значної кількості наукових джерел. Зміст дисертації повністю відповідає назві теми, засвідчує логічність та завершеність дослідження. Структура і кількість опрацьованих наукових джерел свідчить про глибину проведеного дослідження. Дисертант посилається як на класичні праці з права соціального забезпечення, так і на новітні досягнення наукової думки сучасних вчених, дискутує з ними по актуальним питанням і пропонує власне бачення вирішення проблемних питань.

Дисертаційне дослідження насичене професійною термінологією, написано грамотно, стиль викладу матеріалу науковий, що забезпечує доступність сприйняття наукових положень, висновків і рекомендацій. Ознайомлення з науковими положеннями і пропозиціями роботи дає підстави відзначити точність формулювань, дотримання технічних вимог, увагу до деталей. Дисертаційна робота виконана українською мовою.

Оцінка змісту дисертації, її структури та рівня виконання поставлених завдань. Зміст і структура дисертації характеризується логічністю побудови, містить усі необхідні компоненти, відповідає меті та завданням, сформульованим дисертантом, відображають актуальність дослідження та його наукову новизну.

Автору вдалося чітко та вичерпно визначити мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, сформулювати наукову новизну, а також викласти основні положення, що виносяться на захист. Вдало визначено наукове й

практичне значення одержаних результатів, вказано на їхню апробацію та публікації.

У Розділі 1 проаналізовано наукові підходи до поняття «пенсія», розкрито історичний вимір цієї дефініції та окреслено суть солідарної системи пенсійного страхування. Сформульовано дефініцію права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, встановлено, що правозастосування є домінуючою формою реалізації права на пенсію. Обґрунтовано, що реалізація права на пенсію в солідарній системі характеризується дихотомічною природою та розглядається у вузькому і широкому значенні. Підкреслено, що кодифікація у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення сприятиме ефективній реалізації права на пенсію.

Дисертант підтверджує, що особливості реалізації права на пенсію в сучасних умовах зосереджені також у площині фінансової стійкості пенсійної системи, що потребує охоплення системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування більш широкого кола осіб, зокрема, зайнятих у нестандартних формах зайнятості. Відзначено, що цифровізація та штучний інтелект є визначальними інструментами трансформації механізму реалізації права на пенсію в сучасних умовах.

Досліджено міжнародні та європейські стандарти реалізації права на пенсію та обґрунтовано необхідність їх імплементації на засадах людиноцентричного підходу.

У Розділі 2 автором реалізацію права на пенсію представлено як динамічний послідовний процес, що охоплює виникнення суб'єктивного права, визначення розміру виплати та підтримання її реальної вартості у часі. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, зокрема щодо відновлення величини оцінки одного року страхового стажу на рівні, який сприятиме визначенню розміру пенсії на гідному рівні з урахуванням конституційних гарантій права на соціальний захист. Актуальною є пропозиція щодо вдосконалення законодавства в частині, що відновлює

зв'язок індексації з індивідуальним показником середньої заробітної плати та встановлює єдиний коефіцієнт індексації незалежно від року призначення пенсії.

У Розділі 3 систему захисту права на пенсію розкрито як цілісний механізм, що поєднує позасудовий (адміністративний) і судовий способи захисту, доповнені конвенційними стандартами Європейського суду з прав людини та правовими позиціями Конституційного Суду України. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої право на пенсійні виплати, набуто в межах солідарної системи, може становити «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Запропоновано авторську класифікацію пенсійних спорів за предметом судового захисту (спори щодо призначення, перерахунку та припинення або зупинення виплати пенсії). Установлено, що типовою причиною порушення прав застрахованих осіб є застосування органами Пенсійного фонду України підзаконних актів, які обмежують гарантоване Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» право на пенсію. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення галузевої нормативної бази.

Дисертацію подано у вигляді спеціально підготовленого рукопису державною мовою, вона відповідає вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.).

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення отриманих наукових результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення розвивають доктрину права соціального забезпечення в частині розуміння сутності та особливостей реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а одержані висновки та пропозиції можуть бути використані:

у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства у сфері реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування;

у правозастосовній діяльності – органами Пенсійного фонду України та адміністративними судами для забезпечення однакового та правомірного застосування пенсійного законодавства;

у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень теоретичних і практичних проблем реалізації та захисту права на пенсію;

у навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення», підготовки підручників, навчальних посібників і методичних матеріалів.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих наукових працях. Результати дослідження висвітлено у дев’яти наукових публікаціях, серед яких п’ять наукових статей у вітчизняних виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку фахових видань України (категорія «Б»), а також чотирьох працях апробаційного характеру. Опубліковані праці повністю відображають основний зміст дисертаційної роботи та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Подана дисертація є самостійним науковим дослідженням, в якій відображені власні ідеї і напрацювання автора, що дозволило вирішити поставлені у роботі завдання. Дисертаційне дослідження містить теоретичні положення і висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані в дисертації ідеї і положення науковців мають відповідне посилання і використані з метою підкріплення ідей автора. Під час вивчення роботи Хомича І. О. не виявлено

академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації як у дисертації, так і в наукових публікаціях.

Наукова новизна положень і висновків дисертації. Ознайомлення зі змістом роботи дає підстави для констатації того, що дисертація Хомича І. О. є одним із перших у вітчизняній науці права соціального забезпечення комплексних досліджень реалізації права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Наведені на сторінках 8–14 рукопису дисертації коректно сформульовані положення загалом можна вважати такими, що є новими і обґрунтовано структурованими за рівнем новизни, визначеними здобувачем такими термінами, як «уперше», «удосконалено», «набули подальшого розвитку».

Зокрема, автором *уперше*: сформульовано авторське визначення поняття «право на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування»; обґрунтовано авторський підхід до правового розуміння реалізації права на пенсію та доведено дихотомічну природу такої реалізації; доказано невідповідність між механізмом щорічної індексації пенсій, визначеним частиною другою статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та механізмом, який застосовується органами Пенсійного фонду України відповідно до пункту 5 Порядку проведення перерахунку пенсій відповідно до частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; виявлено неналежну імплементацію статті 65 Конвенції МОП № 102 у частині другій статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за якою гарантований рівень пенсії обчислюється від мінімальної заробітної плати, а не від заробітку застрахованої особи; з огляду на це обґрунтовано пропозицію обчислювати гарантований мінімальний розмір пенсії від індивідуального заробітку особи; сформульовано комплекс пропозицій щодо вдосконалення процедури призначення пенсії та її приведення у відповідність до вимог Закону України

«Про адміністративну процедуру»; рекомендовано впровадити обов'язковість прийняття заяв у довільній формі, а також передбачити можливість підтвердження особи отримувача пенсії (зокрема для цілей проходження фізичної ідентифікації) як за паспортом громадянина України, так і за паспортом громадянина України для виїзду за кордон; обґрунтовано внесення до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» змін, спрямованих на приведення його положень у відповідність із Законом України «Про адміністративну процедуру»; з метою посилення доступності позасудового захисту запропоновано доповнити Порядок № 21-1 пунктом 15-1, який передбачає проведення слухання у складних і спірних справах та можливість дистанційної участі заявника або його представника в режимі відеоконференції; запропоновано авторську класифікацію пенсійних спорів у солідарній системі за предметом судового захисту, у межах якої виокремлено три основні категорії – спори щодо призначення, перерахунку та припинення (зупинення) виплати пенсії.; обґрунтовано доцільність доповнення ч. 1 ст. 371 Кодексу адміністративного судочинства України положенням про негайне виконання рішень у пенсійних і соціальних справах, ухвалених з урахуванням актуальних висновків Верховного Суду;

Удосконалено: теоретичне розуміння поняття перерахунку пенсії як самостійного багаторівневого механізму подальшої реалізації права на пенсію; наукові підходи до забезпечення страхового принципу еквівалентності внесків і пенсійних виплат, зокрема щодо відновлення величини оцінки одного року страхового стажу на рівні 1,35 відсотка та обчислення доплати за понаднормовий страховий стаж від фактичного розміру пенсії особи; змістовне наповнення реалізації права на пенсію не як одномоментного юридичного акта, а як динамічного послідовного процесу; розуміння адміністративного порядку захисту пенсійних прав як спеціальної двоступеневої процедури, а захисту права на пенсію в цілому – як цілісного механізму, що поєднує позасудовий і судовий способи захисту, конвенційні

стандарти Європейського суду з прав людини та правові позиції Конституційного Суду України; наукові положення щодо індексації пенсій як самостійного правового механізму підтримання реальної (купівельної) вартості пенсійної виплати; зміст пенсійної комунікації – права особи на доступну, своєчасну та зрозумілу інформацію про наявні й майбутні пенсійні виплати.

Набули подальшого розвитку: положення про дворівневу структуру юридичного складу виникнення права на пенсію; про майновий характер права на пенсію у світлі практики Європейського суду з прав людини, зокрема щодо збереження права на пенсію незалежно від місця проживання особи; теза про пріоритет Конституції України та законів над підзаконним нормативним актом як визначальну умову ефективності захисту пенсійних прав; теоретичні положення щодо конкретизації змісту міжнародних і європейських стандартів у сфері реалізації права на пенсію; наукові положення про координацію соціального забезпечення та збереження (експорт) пенсійних прав осіб, які переміщуються між державами; підходи до проблем кодифікації законодавства у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. У цілому позитивно оцінюючи рецензоване дослідження, звернемо увагу на окремі спірні положення, які, на наш погляд, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту дисертації.

1. У підрозділах 2.2 та 2.3 дисертант ґрунтовно аналізує правове регулювання визначення розміру пенсії та механізм її індексації, зокрема наголошуючи на дискримінаційному характері застосування знижених коефіцієнтів індексації залежно від року призначення пенсії. Водночас теза щодо наявності проявів дискримінації у сфері індексації пенсій потребує більш чіткої теоретико-правової аргументації, зокрема з урахуванням критеріїв розмежування допустимої диференціації правового регулювання та дискримінації у сфері реалізації права на пенсію.

2. Досліджуючи особливості реалізації права на пенсію в солідарній системі (підрозділ 1.1), дисертант зосереджує увагу переважно на застрахованій особі як суб'єкті відповідних правовідносин. Водночас у солідарній системі призначається й пенсія у зв'язку з втратою годувальника, право на яку мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, а питання правосуб'єктності сім'ї у пенсійних правовідносинах залишається дискусійним у науці права соціального забезпечення. З огляду на це залишається відкритим питання: чи вважає дисертант сім'ю самостійним (цілісним) суб'єктом пенсійних правовідносин, чи суб'єктом реалізації права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника виступає кожен непрацездатний член сім'ї окремо, та як це узгоджується із запропонованим у роботі авторським визначенням реалізації права на пенсію в солідарній системі?

3. У підрозділі 2.1 дисертант позитивно оцінює цифрову трансформацію процедури призначення пенсій, складовою якої стало запровадження екстериторіального принципу обслуговування, за якого особа може звернутися за призначенням пенсії незалежно від місця реєстрації чи фактичного проживання. Водночас це питання розглядається в роботі переважно в організаційно-процедурному аспекті, тоді як в умовах значної кількості внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які внаслідок збройної агресії проживають за кордоном, воно набуває ширшого змісту. Потребує додаткового обґрунтування позиція дисертанта: чи вичерпується зміст принципу екстериторіальності в діяльності Пенсійного фонду України організаційним аспектом (можливістю звернення за призначенням пенсії незалежно від місця проживання в межах України), чи охоплює він також обов'язок держави забезпечити реалізацію права на пенсію особами, які проживають за межами України, і чи потребує цей принцип прямого законодавчого закріплення в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV?

4. На сторінках 29, та. 54 (підрозділ 1.1) дисертант доречно підкреслює, що кодифікація у сфері соціального захисту та пенсійного забезпечення

сприятиме ефективній реалізації права на пенсію. Відтак, хотілось би почути позицію автора, щодо назви та структурної складової єдиного кодифікованого нормативно-правового акта, який би врегулював усі пенсійні питання громадян.

Зазначені зауваження не мають принципового характеру, не знижують загальної цінності дисертації, а спрямовані на поглиблення наукового аналізу, уточнення окремих теоретичних положень та стимулювання до подальшого розвитку досліджуваної проблематики.

Загальний висновок щодо дисертації. Дисертація Хомича І. О. на тему «Реалізація права на пенсію в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні» є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, є самостійною науковою роботою, виконаною особисто дисертантом у виді кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису.

Представлена робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами, а саме містить критичний аналіз наукового доробку попередніх дослідників, органічне поєднання різних методів пізнання, звернення до досягнень різних галузей права. Дисертаційна робота містить наукові положення та висновки, які вперше пропонуються в юридичній науці, формулювання ряду важливих наукових пропозицій та рекомендацій для правозастосовної діяльності.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право», а за своєю актуальністю, ступенем новизни, постановкою та способом вирішення поставлених питань, теоретичним та практичним підґрунтям та обґрунтованістю одержаних результатів відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 та наказу МОН України

«Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами від 12.07.2019 р.), а її автор, **Хомич Іван Олександрович** заслуговує на присудження ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

**професор кафедри загальноправових
дисциплін Національного університету
«Одеська морська академія»,
доктор юридичних наук, доцент**

Андрій Скоробагатько.